

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 8 (Ağustos/August 2022), s. 794-814.
Geliş Tarihi-Received: 16.06.2022
Kabul Tarihi-Accepted: 03.07.2022
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1131616

Geleneksel Bir Evlat Edinme Biçimi Olarak Kardeşler Arasındaki Çocuk Dolaşımı: "Sipariş Bebekler"

Child Movement Between Siblings as a Traditional form of Adoption: "Order Babies"

Ayşe YILDIRIM*

Öz

Türkiye’de çocuk, ailenin önemli tamamlayıcı aktörlerinden biridir. Bu nedenle biyolojik olarak çocuk sahibi olamayan çoğu çift için aile olabilmenin en iyi yolu evlat edinmedir. Bu çalışmanın ilgi odağı, çocuğu olmayan çiftlerin akraba grubundan, özellikle kardeşlerinden birinin çocuğunu istemesidir. Çalışmanın konusu iki temel argüman üzerinden ele alınmıştır: Bunlardan ilki, infertilitenin bu tür çocuk dolaşımını mümkün hale getirmesiyle birlikte çocuk istemenin ve vermenin ardındaki temel motivasyonun akrabalar arasındaki eşitsiz güç ilişkileri olduğudur. Diğeri ise evliliğin sürdürülmesi, soyun devamlılığı, miras aktarımı gibi bağlamlardaki sorunların çözümünde akrabalığın zorlayıcı etkisidir. Bu argümanlar izleğinde çalışma iki bölümden oluşmuştur. Birinci bölüm özellikle evlat edinmenin kültürel olarak yaygınlığı, işlevleri ve akrabalık çalışmalarındaki tartışmalara ilişkindir. İkinci bölümde ise saha verileri izleğinde Türkiye’de evlat edinme uygulamasına yer verilmiş ve evlat edinmenin ardındaki temel motivasyona açıklık getirilmiştir.

Saha araştırmasına dayalı olarak gerçekleşen çalışmanın araştırma verileri ise derinlemesine görüşmeler yapılarak elde edilmiştir. Genetik ilişkiye sahip olan kişiler, evlatlık alan ebeveynler ile ailenin diğeri üyeleri çalışmanın kilit aktörlerini oluşturmuştur. Sonuç olarak Türkiye’de nesep/soy bağı ilişkisinin toplumsal ve dini vurgulara sahip olması, çocuksuz çiftlerin tercihini kardeş çocuklarına yönlendirmekle birlikte, çocuğunu veren aile için temel motivasyon ise ekonomik koşullar oluşturmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Soy, akrabalık, sanal akrabalık, evlat edinme, besleme.

Abstract

In Turkey, child is one of the important complementary actors of the family. Therefore for most couples who cannot have children biologically, the best way to become a family is through adoption. The focus of this study is the couples who cannot have children and want child from their relatives group, especially from their siblings. The subject of the study has been discussed through two main arguments: The first is, with infertility enabling such movement of children, the main motivation behind wanting and giving children is being the unequal power relations between relatives. The other is the compelling effect of kinship in solving problems in contexts such as the continuation of marriage, continuity of lineage, transfer of inheritance. Following these arguments, the study consists of two parts. The first chapter deals specifically with the

* Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Antropoloji Bölümü, Burdur/Türkiye, e-posta: ayseyildirim@mehmetakif.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5098-718X.

cultural prevalence of adoption, its functions, and discussions in kinship studies. In the second part, the adoption practice in Turkey is included on the basis of field data and the main motivation behind the adoption is clarified.

The research data of the study, which was based on field research, were obtained by conducting in-depth interviews. People with a genetic relationship, adoptive parents and other family members are the key actors of the study. As a result, the social and religious emphasis of the kinship/lineage relationship in Turkey directs the preference of childless couples to sibling children, and the basic motivation for the family that gives their child is the economic conditions.

Keywords: Lineage, kinship, virtual kinship, adoption, ancille.

Giriş

Biyolojik olarak çocuk sahibi olamayan çoğu çift için evlat edinme, aile olabilmenin, biyolojik olanın dışında, en iyi ikinci yolu olarak düşünülür. Dolayısıyla çoğu toplumda çiftlerin evlat edinme konusundaki temel motivasyonu, çocuksuzluklarını giderip bir aile kurabilmektir. Türkiye’de, yaygın olarak çocuk sahibi olma, “tam” bir aile olmanın koşullarından birini oluşturur. Özellikle geleneksel toplumlarda çocuk bir ailenin en temel ögesi olarak kabul edildiğinden, aile kurabilmenin yalnızca çocuk sahibi olmakla mümkün olabileceği algısı başattır (Kızılkaya’dan akt. Sarı, 2014, s. 29). Ayrıca, çocuk sahibi olma ebeveynler açısından başarı, tecrübe/kişiliğin gelişmesi, evlilik bağlarının güçlendirilmesi ve yaşlılık sürecinde maddi/manevi destek anlamına gelir (Kağıtçıbaşı, 1981).Biyolojik olarak çocuk sahibi olamayan çoğu çift için evlat edinme, aile olabilmenin, biyolojik olanın dışında, en iyi ikinci yolu olarak düşünülür. Dolayısıyla çoğu toplumda çiftlerin evlat edinme konusundaki temel motivasyonu, çocuksuzluklarını giderip bir aile kurabilmektir.

Öte yandan çocuk sahibi olma arzusunun taşıyan çiftler, evlat edinmenin duygusal olan yönünü oluşturur. Yıldız vd. (2015, s. 110) evlat edinme sürecinde yer alan ailelerin içinde buldukları yalnızlık duygusuna ilişkin yaptıkları çalışmada, çiftlerin çocuk sahibi olamayacaklarını öğrendikleri andan itibaren kendilerini suçlu hissettiklerini, yalnızlık, depresyon, içe kapanma gibi olumsuz duygu-durumları yaşamakta olduklarını vurgulamışlardır. Tıpkı erkek bir görüşmecinin biyolojik olarak çocuk sahibi olamayacağını öğrendiğinde hislerini ifade ettiği gibi;

Ailede bir tek bizim çocuğumuz olmadı. Kardeşlerimin hepsinin çocukları oldu. Biz de uzun bir süre bekledik olur diye. Olmadı en son iyice ümitsizliğe kapıldık. Sonuç olarak haklı da çıktık. Doktorlar, olmaz çocuğunuz dedi. Tedavisi yok dediler. Biz de ileride ne olur nasıl olur diye düşünmeye başladık hep. Kötü bir duygu meyvesiz ağaç misali. Bu yüzden evlat edinmeye karar verdik (35 yaşında, Giresun).

Oysaki dünyanın diğer birçok yerinde evlat edinme, duygusal olduğu kadar sosyal, politik veya ekonomik olan bir dizi motivasyonla beslenen köklü bir sosyal uygulamadır (Terrell ve Modell, 1994, s. 156) ve sadece çağdaş toplumlarda değil, tarihsel olarak küçük ölçekli toplumlardan karmaşık düzeydeki çok sayıda kültürde görülmektedir. Sözgelimi 20. yy. başlarında Lowie, Pasifik Adası toplumlarında evlat edinme yaygınlığına dikkati çekmiş ve bu tür toplumlarda çocuk mübadelesinin “rasyonel olanın çok ötesine geçtiğini” iddia etmiştir. Benzer biçimde 1960’lı yılların başında Levy, Tahiti’deki küçük bir köyde çocukların %25’inden fazlasının evlat edinildiğini ve bunun Polinezya toplumları için olağan olduğunu tespit edecektir (Terrell ve Modell, 1994). Evlat edinmenin tarihsel izlerini süren Jack Goody ise, uygulamanın toplumların geleneksel hukukunda önemli bir role sahip olduğunu ve antik Roma hukukundaki yaygınlığa dikkati çeker. Ayrıca antik Çin, Hint, Babil, Asur, Sümer, Mısır, Pers ve Yunan hukuk sistemlerinde de evlatlık kurumun kabulüne ilişkin yasalar söz konusudur. İslamiyet’ten önce Türk topluluklarında evlat edinmenin bulunduğu ilişkin veriler mevcuttur (Gökçe, 2017, s. 24).

Özellikle konuyla ilgili yapılan antropolojik çalışmalar, evlat edinmenin yaygınlığının yanı sıra atfedilen anlam ve uygulama biçimlerinin çeşitliliğine ilişkin önemli katkılar sağlamıştır. Örneğin Batılı evlat edinme kurgusu, yetim bir çocuğun bir çekirdek aile birimine alınması üzerinden işler ve çocuk biyolojik bir süreçten ziyade, hukuki bir süreç vasıtasıyla bu çekirdek ailenin bir üyesi haline gelir (Kenny ve Smille, 2015, s. 264). Başka bir ifade ile evlat edinme, Batı toplumlarında genelde "korunmaya muhtaç olan çocukların" mahkeme kararıyla evlat edinilen ile evlatlık arasında kurulan yapay bir soy bağına ifade hukuki bir alana işaret eder (Gökçe, 2017, s. 21). Ancak bu tanımlama, yetimlik ve evlat edinmeye ilişkin çerçevelerden birini oluştursa da kuşkusuz evrensel olmaktan hayli uzaktır. Zira kültürlerarası karşılaştırmalı çalışmalar evlat edinmenin bu hukuki bağlamının ötesinde bir anlama ve uygulama alanına sahip olduğunu göstermektedir.

Evlat edinmenin, kültürden kültüre farklılık gösteren bu işlevler aynı zamanda evlat edinmenin geçerli olduğu toplumlarda nasıl tanımlandığını ortaya koyar. Batı Avrupa toplumları için, yetimlere, evlilik-dışı doğan ya da engelli çocuklara yuva sağlamak; çocuksuz çiftlere sosyal nesiller sağlamak ve son olarak bir birey ya da çifte mülkleri için bir mirasçı sağlamak evlat edinmenin çerçevesini belirler. Ancak dünyada tarihsel olarak diğer kültürel bağlamlarda görülen evlat edinme başka bir şeydir. Antik Roma'da evlat edinmenin çocuk refahı ile bir ilgisi bulunmaz, aksine evlat edinilenler yetişkinlerden oluşurdu (Goddy, 1969, s. 57). Kimi toplumlar için ise bir çocuğu büyütmek, eğitmek ve ona bakmak evlat edinmenin başlıca amacı olarak ortaya çıkar ve bu biçimi "besleme" ya da "koruyucu ailelik" olarak anılır. Hintlilerde ise evlat edinme yasal ve manevi mirasçı edinme ile ilişkilidir. Birçok Hintli için oğullar hem dini hem de mülkiyet ile ilgili rollere sahiptir. Bu nedenle eski Hint hukuku kodlarında evlat edinme, "meşru" oğulların rollerini üstlenebilecek potansiyel kişilere işaret eder.¹

Evlat edinmeye ilişkin antropolojik verilerin sağlandığı Okyanusya'da ise akrabalar arasındaki çocuk dolaşımına dair çok sayıda gerekçe tespit edilmiştir. Bunlar; mirasçı sağlama, aileler arasında ekonomik ve sosyal açıdan faydalı bağlar oluşturma, doğum ailesinin hayat mücadelesine katkıda bulunma, infertilite sorunlarıyla baş edebilme, aileler için gereksinim duyulan emeği karşılama, kaynakların paylaşımı için akrabalık bağlarını pekiştirmede üstlendiği ekonomik işlev ve benzerlerinden oluşur (Berman, 2014, s. 580). Yine Okyanusya toplumlarından biri olan Hawai'de evlat edinme ihtiyaç ve krize bir yanıt niteliğinden ziyade sevgi dolu cömert bir jesttir (Terrell ve Modell, 1994, s. 156).

Öte yandan eski Türk topluluklarında çocuk sahibi olma noktasında başvurulan yöntemlerden biri başkasının çocuğunu alarak evlat edinmedir. Ögel'e göre (akt. Şahbaz, 2019, s. 253) eski Türk topluluklarında evlat edinme daha çok kabile nüfusunu arttırma ve kabileye güçlendirme amacını taşıdığından kabile dışından evlat edinme tercih edilirdi. İkinci ise söz konusu topluluklarda sonraki dönemlerde evlat edinmenin ailenin çocuğunun olmaması, ruhların küçük çocukları hastalandıracağı, hatta öldüreceği inancı nedeniyle çocukların başka ailelere verilerek ruhların kandırılabilceği gibi gerekçeler başlıca evlat edinme nedenleri arasında yer almıştır. Ayrıca, evlatlık veren ailenin maddi durumu nedeniyle çocuklarına bakacak güçlerinin bulunmaması, aileyi çocuğunu evlat vermeye zorlayıcı bir etmeni oluşturur.

Caferoğlu (akt. Özbay, 1999, s. 4-5) ise eski Türk kavimlerinde görülen evlat edinme geleneğinin esasında kölelikten doğduğunu, daha sonra gelişerek kendi başına bir kurum haline geldiğini ileri sürer. Uygurlarda geçici ya da daimî olarak oğulların bir başka aileye evlatlık olarak satıldığı ve tarımda kullanıldığı görülmektedir. Ancak erkek çocuk eğer daimî

¹ <https://www.anthroencyclopedia.com/entry/adoption>

olarak satıldıysa, erkek çocuk ailenin diğer erkek çocuklarının sahip olduğu bütün hukuki haklara sahip olur ve kendi öz ailesinin onun üzerinde hiçbir hakkı kalmaz.

Aktarılan tüm bu örnekler, çocuk dolaşımının ya da daha genel bir ifade ile evlat edinmenin tarihselliğini, yaygınlığını ve kültürel bağlamlara göre anlama sahip olduğunu göstermektedir.

Yöntem

Türkiye’de akrabalar arasındaki çocuk dolaşımına odaklanan bu çalışmam, çocuksuz çiftlerin, özellikle infertilite sorunu ile baş edebilmek adına akraba grubundan bir çocuğu besleme, büyütme ya da evlat edinmeleri üzerine odaklanmıştır. Yasal bir karşılığı bulunmamasına rağmen bu tür bir evlat edinme özellikle geleneksel yapılarda oldukça yaygındır.

Saha araştırmasına dayalı olarak gerçekleştirilen bu çalışmanın alanı, olgunun hem gizli tutulmasına yönelik çabalar hem de kümelenmiş bir örneklem grubunun bulunmayışı nedeniyle Türkiye’nin farklı illerinden ve farklı zaman dilimlerinde elde edilmiştir. Araştırma verilerinin elde edilmesinde kullanılan en önemli etnografik teknik, derinlemesine görüşmelerdir. Genetik ilişkiye sahip olan kişiler, evlatlık alan ebeveynler ile ailenin diğer üyeleri çalışmanın kilit aktörlerini oluşturmuştur. Bu bağlam dikkate alınarak 15 kişi ile derinlemesine görüşme yapılmıştır.

Öte yandan akrabalık ilişkisi bulunan birinden çocuk alma literatürde “açık evlat edinme” kategorisine işaret eder. Açık evlat edinme, iki ailenin birbirini tanınması ve iletişim halinde olması durumudur (Duran, 2021, s. 20). Bir diğer biçim olan “kapalı evlat edinme”de ise biyolojik ebeveynler ile evlat edinen aile birbirini tanımaz ve iletişim içerisinde olmaz. Bu evlat edinme biçiminde genelde bir kurumdan çocuk alımı söz konusudur ve yasal bir çerçeve doğrultusunda işlemler gerçekleştirilir. Bu çalışma kapalı evlat edinme kategorisi içinde yer alan kimsesiz bir çocuğun yasaların belirlediği biçimde bir kurumdan evlat edinmesi ile ilgilenmiyor. Çalışmanın ilgi odağı, çocuğu olmayan çiftlerin akraba grubundan, özellikle kardeşlerinden çocuğunu istemesidir.

Çalışmanın konusu iki temel argüman üzerinden ele alınmıştır: İlki, infertilitenin bu tür çocuk dolaşımını mümkün hale getirmesiyle birlikte çocuk istemenin ve vermenin ardındaki temel motivasyonun akrabalar arasındaki eşitsiz güç ilişkileri olduğudur. Diğeri ise soyun devamlılığı, miras aktarımı gibi bağlamlardaki sorunların çözümünde akrabalığın zorlayıcı etkisidir. Evlat edinme düzenlemelerinde akrabalığın bu zorlayıcı ve güçlü etkisi özellikle biyolojik ebeveynler ile evlat edenin aileler üzerinde belirgindir. Zira anne ve çocuk arasında olduğu varsayılan güçlü bağ düşüldüğünde çocuğunu verme büyük bir özveriye işaret eder. Bu biyolojik ebeveynler için mevcut akrabalık/yakınlık ilişkisini kanıtlanmanın önemli bir yoludur. Fiore’ın (2014) de Fas için vurguladığı üzere akraba ya da komşular arasındaki çocuk dolaşımı, yani hediye olarak çocuk, akrabalık ilişkisinin bir ölçütünü oluşturur.

Çalışma aynı zamanda evlat edinmeyi antropolojik bir bakış açısı ile ele alma çabasıdır. Özellikle Türkiye’deki literatür dikkate alındığında konuyla ilgili bir antropolojik bir çalışma bulunmamakla birlikte, sosyolojik² ilginin de yoğun olduğu söylenemez. Evlat edinme sosyal hizmet, hukuksal ve psikolojik yönleri ile daha çok ilgi odağı olmuştur. Oysaki antropolojik bir yaklaşım evlat edinmenin, akrabalığın genetik kodlara dayandığını iddia etmek yerine, sosyal, dilsel ve yasal uygulamalar yoluyla üretildiğini göstermektedir.

² Sosyoloji alanında Ferhunde Özbay’ın “Evlerde Elkızları. Cariyeler, Evlatlıklar, Gelinler” (2012) ile “Türkiye’de Evlatlık Kurumu: Köle mi Evlat mı?” (1999) çalışmaları bu konuda dikkat çekicidir.

I.1. Akrabalığın Doğası ve Antropoloji

Akrabalık konusu, antropolojide her zaman önemini koruyan bir alan olagelmıştır. Antropolojinin 19. yüzyılda ayrı bir disiplin olarak biçim kazanması ve buna ilaveten araştırma sahasının "ilkel" olarak addedilen topluluklardan oluşması ve özellikle bu toplumların sosyal örgütlenmelerine açıklık getirme çabası ister istemez akrabalık konusunu antropolojinin merkezine yerleştirmiş oldu. Fox'un (akt. Howell, 2009, s. 152), tabiriyle "nü bir ressam için neyse, akrabalık da bir antropolog için aynı anlama işaret eder." Ne var ki, antropolojide geleneksel anlamda akrabalık hem biyolojik hem de heteronormatif olarak kabul gördü. Kan bağının, aile ve akrabalık sistemlerinin hem oluşumunda hem de devamlılığının sağlanmasında temel olduğu varsayıldı ve böylece aile, soy-genetik ilişki ile evlilik paradigması (Logan, 2013), içinde kavramlaştırıldı.

Akrabalık ilişkilerini, heteroseksüel ve biyolojik olarak çoğalmış çekirdek aile üzerinden inşa eden varsayım, işlevselci akrabalık araştırmalarının kurucu babası olan Radcliffe-Brown'un, ailenin, tüm toplumsal yapılarda değişmeyen doğal bir "temel" olduğunu ileri sürmesiyle vücut bulur. Bu evrensellik ilkesi, insan ailesinin her zaman aynı olmadığını ileri süren Morgan sonrası akrabalık çalışmaları eleştirilerinin de temel argümanı haline gelir. Meyer Fortes (1969), Morgan'ın onuruna düzenlenen bir konferansta, akrabalığın bilimsel olarak çalışılmasının önemini "insanın toplumsal yaşamının kaynaklarına ilişkin özel kavrayışında" yattığını ima edecektir. Bu ima, birkaç yıl sonra, John Barnes'in (1973) insan kültürünün doğal yaşam ile olan sıkı bağlarının bir boyutu olduğu ifadesi ile M. Fortes'i destekleyen açıklamalarıyla net bir şekilde görülmüş olur. Bu argümanlar izleyen yıllarda, Schneider'in doğal ailenin varlığının gerçek sosyal sistemlerden ziyade, işlevsel antropolojinin varlığı için temel oluşturduğunu ileri sürdüğü 1984 tarihli çalışmasına eleştiri malzemesi olacaktır (Weismantel, 1995, s. 687-688).

David Schneider ve meslektaşlarının 1960'lı yıllarda Amerika'da ilintilik üzerine yaptıkları araştırma aynı zamanda kan bağına dayalı olarak tanımlanan akrabalık tanımlamalarının bir eleştirisiyle de sonuçlanacaktır. Schneider ve ekibi gerçekleştirdikleri kapsamlı etnografik çalışma sonrasında Amerikalılar için "kan bağı"nın akrabalık ilişkisini tanımlamada son derece önemli olduğu sonucuna varacaklardı. Schneider vd.'ne göre (akt. Kenny ve Smille 2015, s. 110); "Amerikan kültürel kavramlaştırması dahilinde, akrabalık, biyo-genetik üzerinden tanımlanmaktadır. Bu tanım, biyo-genetik ilişki neyse, akrabalığın da o olduğunu söylemektedir. Eğer bilim biyo-genetik ilişkiler hakkında yeni olgular keşfederse, o zaman akrabalık da artık odur ve eskiden bilinmiyor olsa bile hep o olduğu öne sürülecektir." Oysaki Schneider, "akrabalığı" neyi oluşturduğuna dair Batıdakinden çok farklı bir bakış sahip olan Batı Pasifikte'ki Yap Adası halkı deneyimine sahipti. Yap Adasında "baba" ile "çocuk" arasındaki gibi bazı kilit önemdeki ilişkilerin, "kan bağı" değil, insanların bir diğeri için yaptığı hizmetler üzerinden tanımlandığını görecektir-burada bir kan bağı ilişkisi değil, bir mübadele ilişkisi söz konusuydu. Bu türden vakalarda "akrabalık" baştan insanların paylaştıklarını düşündükleri birtakım öznel nitelikleri şart koşmakta, pratik içinde sunulmaktadır.

Ebeveynliğin doğum sonrası pratikler yoluyla formüle edildiğine ilişkin bir örneği de Schrauwens (akt. Sahlins, 2013, s. 14) aktarır. Sulawesi'deki To Pamonalarda, çocukların bir evden diğere rahatça dolaşması, dar tanımlanmış biyolojik akrabalıktan ziyade, besin verme ve ortak tüketime dayanır. Doğal ebeveynliğin tanınmasının otomatik olarak doğum olayından kaynaklandığı varsayılmaz. To Pamona ebeveynleri ve çocukları, ebeveynliğin tanınmasını geçen zaman ve harcanan çabayla ortaya çıkan bir şey olarak görürler.

Ne var ki, akrabalığın biyomerkezci (doğum ve evliliğe dayanan kültürel olarak meşru ilişkiler) tanımı, doğa ile beslemek/büyütmek arasındaki ayrımı göz ardı eden uygulamaları karşılayan "kurgusal akrabalık" kategorisinin ortaya çıkmasına neden olur.

Böylece biyolojik olmayan akrabalık bağlantıları “kime göre kurgusal” diye sorulmadan “kurgusal, yapay, ritüel ya da yapay akrabalık” olarak kavramlaştırılır (Howel, 2009, s. 154-155). Antropologların kayda değer bir ilgi gösterdikleri evlat edinme,³ vaftiz ebeveynliği vb. bu bağlantı türlerinin tipik örnekleridir. Tüm bu ilişki biçimleri paylaşılan öz kabulü içermeyen ve nesepsellik üzerinden yükselmeyen bağlantıların yine de bunları model⁴ aldığı izlenimini vermektedir. Mikronezya'nın Truk Bölgesi'ndeki öz paylaşanlar ile toprak, yemek, iş ve yerleşim ile paylaşım birbirlerine destek olanlar arasındaki ayrımın açıkça bulanık kaldığı, kendi isimlendirmesi ile “yaratılmış akrabalık” çalışmada Marshall, öz paylaşmayan muhtelif kişilerin birbirlerini müştereken akraba kabul ettiklerini göstermektedir. Trukeseler, nesepel ilişkilere herhangi bir önem atfetme konusunda, kayda değer yakın kişisel bağlantıları, performans kanalıyla olduğu kadar üreme vasıtasıyla oluşturulan ilişkiler şeklinde tasavvur ederler. Bu açıdan kesinlikle tek değildirler. Malenezyalı Fore, Mikronezyalı Banaban, Polinezya'dan çeşitli topluluklar veya Navaho gibi başka topluluklarda da kayda geçmiştir. Bu durum Marshall'ın akrabalığa özgü niteliğin salt paylaşılan fiziksel özde değil, “kültüre has çeşitli sembolik ve etkileşimli mecralar kanalıyla ifade” edilebilen paylaşma kavramının kendisinde bulunduğunu ileri sürmesine kaynaklık etmiştir. Böylece doğal üreme süreçlerinin kültürel düzenlenişinin bir biçimi şeklindeki akrabalık anlayışından Batıdakilerin akrabalık dediği ilişkileri farklı kültürlerin nasıl oluşturduğuna dönük özel kültürel kavramlaştırmasına doğru bir ilgi kayması görülür (Holly, 2016, s. 232-234).

Kuşkusuz bu yeni yaklaşımın ortaya çıkışında Schneider'ın akrabalık eleştirisinin katkısı muazzamdır. Schneider'ın antropoloji literatüründe mevcut olan ve büyük ölçüde akrabalık sistemlerinin temeli olarak üremenin “doğal gerçekleri” üzerine vurgusunun Batımerkezci olduğunu ileri sürmesi, akrabalığın analitik bir kategori olarak marjinalleştirilmesiyle sonuçlandı. Bu da akrabalık çalışmalarının görece gözden düşmesine neden oldu.

Ancak 20. yüzyılın sonlarına doğru akrabalık konusuna yönelik antropolojik ilginin yeniden canlandığı görülür (Howell, 2009, s. 152). Yeni üreme teknolojileri, klonlama, gay ve lezbiyen çalışmaları vb.nin odağında yer aldığı yeni akrabalık çalışmaları, ailenin değişen doğasını yansıtarak akrabalığa ilişkin geleneksel bakış açılarına meydan okur. Bu yeni akrabalık çalışmaları, akrabalık ilişkilerini heteroseksüel, biyolojik olarak çoğalmış çekirdek aile varsayımının ötesinde yeniden kurumlaştırma, insan faktörünü, uygulama ve süreci vurgulayan sosyolojik çalışmaları yansıtırma ile karakterize olur (Logan, 2013). 21. yy. da akrabalık artık çoklu anlama sahip, koşullu ve tartışmalı hale gelmiştir. Özellikle yeni üreme teknolojileri ve açık evlat edinmeler akrabalığı daha karmaşık hale getirmektedir.

I.2. Antropolojide Evlat Edinme Çalışmaları

Akrabalık sistemlerindeki yaygınlığına paralel evlat edinme antropoloji literatüründe genelde bir sosyal hareketlilik mekanizması ya da mülkiyet aktarma biçiminde ele alınarak, akrabalık sistemini aydınlatmanın bir yolu olarak ikincil bir yere sahip olmuştur. Bu nedenle ilk etnografik çalışmalar evlat edinmeye ilişkin önemli bir veri çeşitliliğini ortaya koymuş olsa da 1970'li yıllara dek uygulamaya yönelik teorik ilgi oldukça yetersizdir. Başka bir deyişle evlat edinme, ana akım antropolojik kaygı içerisinde büyük ölçüde kaybolmuştur.

Ancak 1960'lar antropolojisinde soy ilişkileri dışında kalan ilintilik ile ilgili tartışmaların ortaya çıkması izleyen yıllarda evlat edinme, yardımcı üreme teknikleri gibi

³ Goddy (1969), evlat edinmeyi yarı akrabalık olarak kavramlaştırıp tanımlamıştır.

⁴ Örneğin Fox, Kinship and Marriage (1967) isimli ders kitabında “genetik akrabalığın kurgusal akrabalık için bir model” olduğunu vurgulamıştır (Howel, 2009, s. 155).

konulara ilgi duyulmasını sağlar. J. Goddy'nin 1969 yılında kaleme aldığı makalesi bu bağlamda önemlidir. Çağdaş evlat edinme ve benimsemeye ilişkin tartışmanın ardından antik Yunan, Roma, Hindistan ve Çin ile Afrika'daki uygulamaları karşılaştırarak konuya ilişkin önemli bir bakış açısı geliştirmiş olur. Ayrıca, kültürlerarası karşılaştırmalı akrabalık çalışmalarında evlat edinmeye çok az değinildiğinin altını çizer. Buna karşın Goody'nin tartıştığı vakalar genel olarak 20. yy.a kadar Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'daki evlat edinmeye açıklık getirmiş olsa da dünyanın farklı kültürlerindeki evlat edinme motivasyonuna dair çeşitliliği tanımlayamaz. (Howel, 2009, s. 151).

1970'lerin başında Okyanusya'daki evlat edinme üzerine iki ciltlik bir çalışma yayınlandı. Bu çalışmaya katkı sunan iki önemli antropolog, Carroll (1970) ve Brady (1976) Okyanusya'da evlat edinme üzerine yaptıkları çalışmalarda Pasifik Adası toplumlarında "yaratılmış/inşa edilmiş" akrabalığın önemi vurguladılar. Yanı sıra evlat edinme kavramlarını da tartışan antropologlar, olguya ilişkin evrensel bir tanımdan kaçınmak gerektiğini, zira bu tür bir çabanın uygulama ile ilgili kültürel çeşitliliği açıklayamayacağını ileri sürdüler. Sonuç olarak evlat edinmeyi kültürel bağlamlarında ele alarak, evlat edinmenin yapısını ve işlevlerini araştırdılar (Howel, 2009; Terrell ve Modell, 1994).

Yine Pasifik'te çalışan antropologlardan biri olan Marshall ise evlat edinme konusunda yeni bağlantılar keşfeder. Marshall, Truke toplumunda yaratılmış/icat edilmiş akrabalıkları incelediği makalesinde akrabalıkta ortak olanın, farklı bağlamlarda yasalaştırılan ve temsil edilen bir paylaşım kavramı olduğunu ileri sürer. Akrabalığı kültürlerarası ve önyargısız bir şekilde analiz etmek için kişinin "beslemenin" ve "paylaşımın" doğasını keşfetmesi gerektiğini savunur. Ona göre, akraba gibi davranmak, akraba olmaktır. Karşılıklı olarak ilgilenmek bir ilişkiye sahip olmaktır. Davranış ve performans, Amerikan toplumunun karakteristik özelliği olan "biyogenetik" akrabalık kavramlarından farklı bir alışkanlıkla akraba yapar ya da bozar." Marshall'ın makalesi akrabalığın ne ölçüde "doğal" olmadığını, aksine kültürel olduğunu, bireyler arasında yoğun bir sevgi ve yükümlülük deneyimini temsil ettiğini doğrular. Dahası bu deneyimler, koşullara, fayda algılarına ve ilişki olmanın ödülleriyle ilgili olarak kişinin yaşamı boyunca değişebilir (Terrell ve Modell, 1994, s. 157).

Evlat edinmenin yerel bağlamları, kavramların tartışılması ve akrabalığın icat edilmiş yönlerinin vurgulandığı bu tartışmaların yanı sıra Silk, 1980 yılında yazdığı *Adoption and Kinship in Oceania* isimli makalesinde evlat edinme açıklamalarına farklı bir bakış açısı sunar. Pasifik toplumlarında, diğer kültürlerle kıyaslandığında evlat edinmenin oldukça yaygın olduğunu belirtir ve bunun nedenini sorgular. Sosyo-biyolojik kurama dayanarak gerçekleştirdiği analizinde ailelerin aşırı büyümesini engellemenin bir yolu olarak evlat edinmenin grup için uyarlanabilir olsa da çocuk için bir risk faktörü olduğunu belirtir. Buradaki risk, ebeveynlerin biyolojik olarak yakından ilişkili oldukları çocukları ile evlat edindikleri çocuklara farklı davranışları eğilimidir. Bu nedenle evlat verilen çocuğun biyolojik ebeveynlerinin zorunlu olarak verdikleri çocuklarıyla ilişkisini sürdürdüklerini, dolayısıyla evlat verme ile bu bağların kesintiye uğramadığını da aktarır (Silk 1980). Silk'in sosyobiyolojik açıklaması, onun uygulamayı etkileyen sosyo-kültürel faktörleri dışladığı anlamına gelmeseyse de temel amacı evlat edinmenin yaygın olduğu toplumlar ile ender görüldüğü toplumları birbirinden ayırt etmektir. Ancak evlat edinme kavramını sorgulamadığını da belirtmek gerekir (Terrell ve Modell, 1994).

Evlat edinmenin yaygınlığı antropologların dikkatini büyük ölçekli karmaşık toplumlara kaydırmıştır. Sözgelimi 1980 yılında Wolf ile Huang, Çin'de çok sayıda sinolog tarafından kabul edilen kapsamlı bir evlat edinme çalışması yayınladılar. *Çin'de Evlilik ve Evlat Edinme 1845-1945*, sosyal ve siyasal değişiklikleri yansıttığı için kadın ve çocuk arasındaki ilişkilerin izini sürerler (Terrell ve Modell, 1994).

Yukarıda söz edildiği üzere, Okyanusya toplumlarındaki yaygın evlat edinme uygulaması, 1950 ve 60'lar boyunca orada çalışan antropologların, antropolojinin akrabalık tanımlamasını sorgulamasıyla sonuçlandı. Konunun çalışıldığı önemli alanlardan biri Afrika'dır. Bu bağlamda Easter Goody ile Bledsoe ve Abinake'nin çalışmaları dikkat çekicidir. Batı Afrika'da bir dönem çocukların yarısı biyolojik ebeveynleri tarafından büyütülmez. Burada etkili olan faktör çocuksuzluk/çocuk sahibi olma değildir. Afrika'da sosyal ebeveynlik ve koruyucu aile ile ilgili yaptığı çalışmasında Easter Goody, bir toplumda biyolojik ve sosyal ebeveynler arasında bir görev paylaşımının rasyonel olduğunu savunur. Ana argümanı, beş kategoriye ayırdığı (çocuk sahibi olma, statü hakkı, bakım, eğitim ve destek) ebeveynlik yükünün farklı insanların üstlenerek biyolojik ve sosyal ebeveynler arasında paylaştırılabileceğidir. Bledsoe ve Abinake ise evlat edinmenin kıtlık riskini en aza indirdiğini ve başta yaşlılar olmak üzere bakım sağlamaya yardımcı olduğunu belirtir (Howell, 2009, s. 154). Yakın zamanlarda Terrel ve Modell'in (1994, 2002) Birleşik Devletler'de, Carsten'in (2000) ise İskoçya'daki ulus-ötesi evlat edinme çalışmaları, çağdaş toplumları ele alması bağlamında önemlidir.

Ancak antropoloji literatüründe olgunun ilgi odağı haline gelmesine karşın, evlat edinmenin ele alınış biçimi, Terrell ve Modell'in (1994, s. 158) de ifade ettiği üzere "kavramın sorunsuz olduğu" bakış açısını/duygusunu sürdürmektedir. Bir çocuğun alışverişi, belli ki ne büyük bir sosyal olay ne de önemli bir kültürel metin olarak kabul ediliyor. Uygulama daha çok çocuk mübadelesi, akrabalığın, sosyal dayanışmanın bir biçimi ya da demografik koşullara uyumun yalnızca bir yönü olarak analiz ediliyor."

Sonuç olarak evlat edinme ile ilgili yapılmış antropolojik çalışmalar iki önemli bağlamı gözler önüne serdi. Bunlardan ilki evlat edinmenin olağan dışı olmayıp, yaygın ve her zaman her yerde güç ilişkilerini sürdürmek, toplumsal yeniden üretimi sağlamak ve ittifaklar oluşturmak için önemli olduğudur. Bir diğeri ise evlat edinme üzerine çalışmak antropologların, tüm akrabalığın evlat edinme olduğunu göstermelerine yardımcı oldu. Başka bir deyişle belirli bir kan bağı ister kabul edilsin ya da varsayılınsın, bu ilişki bakım, rıza ve gerçek anlamda koruyuculuğu içerir. Yanı sıra ailenin nasıl oluştuğunu, aidiyet ilişkilerinin nasıl kurulduğunu ve işleyişine (mülkiyet ve kimlik aktarımı, çocuk bakımı gibi) dair önemli bilgiler sağlar.⁵

II.1. Türkiye'de Evlat Edinme Biçimleri: Besleme ve Evlatlık Alma

Akrabalık, antropoloji literatüründe kültürel bir evrensel olarak kabul edilmekle birlikte hangi yapı taşlarının akrabalık bağlarını oluşturduğu kültürden kültüre farklılık gösterir. Örneğin İslam hukuku süt akrabalıklarını kabul eder. Sütanneler ve kocalarının, anne sütüne fiziksel olarak katkıları bulunduğu düşünülendiğinden süt ebeveynleri haline gelirler (Altorki'den akt. Fiore, 2014, s. 249). Bu bağlamda Türkiye'deki akrabalığın inşa edilişi eklettik bir yapıya sahiptir. Başka bir deyişle aralarında kan bağı bulunmayan kişiler kirvelik, süt anneliği ve kardeşliği, ahretlik vb. kurulan ilişkiler üzerinden akraba haline gelmelerine karşın kan bağına dayalı olan soy ilişkisi çoğu zaman daha çok vurgulanır. Kana dayalı ilintililik, evlilik yoluyla kazanılan "hısımlık" (sıhriyet) ilişkisinden de önemlidir. Hatta gelinlerin çocuk doğurana kadar erkek tarafı içine dahil edilmediği ve akraba olarak kabul görmediği söylenilebilir (Kasapoğlu, 2019) Dolayısıyla çocuk sahibi olma, özellikle kadının, kocasının soy grubunun bir üyesi haline gelebilmesinde ve aynı zamanda kültürün, evli çiftleri "yetişkin" olarak kabul etmesinde elzemdir (Kağıtçıbaşı, 1981).

Çocuk sahibi olmanın bu kültürel önemi, çocuksuzluğun evli çiftler için ciddi bir sorun olması anlamına gelir. Bu nedenle çocuksuz çiftler için "tam" bir aile olabilmenin en

⁵ <https://www.anthroencyclopedia.com/entry/adoption>

iyi çözüm yolu evlat edinmedir. Ne var ki özellikle geleneğin başat olduğu yapılarda, aile olmada kan bağına yapılan vurgu nedeniyle, bir kurum himayesinde bulunan kimsesiz çocuklardan ziyade, akraba grubundan evlat edinme daha yaygın bir örüntüdür.

Akraba grubundan evlat edinme homojen bir yapıya sahip değildir. Birbirinden ayırt edilen iki biçimi söz konudur. Bunlardan ilki kimi zaman doğrudan çocuğun içinde bulunduğu koşullarla bağlantılı olarak gelişir ve ebeveynlerini -özellikle annesini-kaybetmiş bakıma ihtiyaç duyan bir bebeğin beslenmesi, bakımının sağlanması ve büyütülmesini içerir. Bu biçim, çocuğun hala, amca ya da büyük ebeveynler gibi yakın akrabalar arasında dolaşımı mümkün kılarak çocuğun bakımının, büyütülmesinin akraba grubunun sorumluluğu olduğunu gösterir. Uygulama biçimine ilişkin tespit edilen örneklerden biri Mardin'in Midyat ilçesine aittir.

Benim anneannemle babaannem aslında kız kardeş. Ananem doğumda ölünce en küçük teyzemi, yani şu an hala dediğim teyzemi babaannem evlatlık alıyor. Babaannem 28-29 yaşındaymış. 34 sene bakmış halama. Ölen kız kardeşinin başka çocukları da varmış. En büyük taş çatlasa 10 yaşındaymış. Annem, teyzemlerim, dayılarım. Onlar evlatlık verilmedi, onlara dedem baktı. Anneannem doğumda ölünce babaannem ben bırakmam demiş. Süt emmesi lazım. O zaman babaannem de emziriyormuş. Halam var aralarında 9-10 ay olan. Onunla birlikte emziriyor. Hatta süt yetmeyince öz halamı (kendi bebeğini) süttten kesiyor (Mardin, kadın, 27 yaşında).

Bir çocuğu büyütme üzere evlat edinme, kimi zaman ise çocuğu olmayan ve yakın akraba olarak tanımlanan bir çiftin çocuksuzluk özlemini telafi etmenin bir yoludur. Bu tür bir evlat edinmede gizlilik gözetilmez, çocuk ile biyolojik ebeveynler arasında, duygusal bağ başta olmak üzere, ilişkiler sürdürülür.

İlk halamın eşi, eniştem aslında ama ben ona amca diyordum, amcamın aklına gelmiş. 4 yaşındaydım çok ayrıntılı hatırlamıyorum. Amcam babama söylemiş, o da anneme. Babam kabul etmiş. Halamlar yaz tatiline geldiğinde konuşulmuş birkaç gün içinde karar vermişler. Annem başta istememiş ama bir şekilde ikna etmişler. Aslında bir yıllığına demişler önce. Halamın çocuğu olmadığı için bir yıl onunla kalsın, tek başına kalıyor, ertesi sene gelsin demişler. Bana gezmeye gideceksin demişlerdi. Olan kıyafetlerimi annem koymuştu. 4 yaşında olduğum için annemin babamın farkındaydım zaten. Onlara hala amca diyerek büyüdüm. Anne baba demedim hiç. Hep biliyorduk ve herkese de söyledik öyle gizli saklı bir şey değildi. Halam hep söylerdi zaten kardeşimin kızı diye. Normalleştirmiştik yani (Bursa, kadın, 23 yaşında).

Bir çocuğu besleme ve büyütme, besin ile toplumsal ilişkiler arasındaki bağa işaret eder. Sahlins (akt. Kenny ve Smille, 2015, s. 110), "bizim akrabalık olarak düşündüğümüz ilişkinin, gıda paylaşımı-"ortak aidiyet"-üzerinden tanımlandığı toplumlar bulunduğunu belirtir. Mary Weismantel⁶ ise Ekvatorun yüksek bölgelerinde gerçekleştirdiği çalışmasında bir görüşmecisinin evine getirdiği bir çocuk ile ilgili "onun babası olacağım, çünkü onu beslemeye başladım" biçimindeki ifadesinin besin vermenin/beslemenin zaman içinde akrabalık bağı yarattığını aktarır.

Ancak evlatlık büyütme sadece besini değil, aynı zamanda günlük bakım, gözetme ve yetiştirme pratiklerini de kapsar. Zira çocukların bir evden diğerine bu akışkan ve esnek hareketliliğinin yaygınlığına dair kültürlerarası veriler, beslemenin yoksulluk ve siyasal gibi yapısal sorunlara nasıl yanıt verdiğini ve geniş ailenin çocuk yetiştirmede nasıl etkili olabileceğini gösterir (Kenney ve Smille, 2015). Örneğin, Batı Afrika'da yer alan Gana'daki

⁶ <https://www.anthroencyclopedia.com/entry/adoption>

Gonjalar arasında besleme ve evlat edinme arasındaki ilişkiyi ele alan Easter Goody bu iki olgunun, toplumsal örgütlenme ve siyasi karmaşıklığa göre biçim kazandığını aktarır. Goody'e göre tek hatlı soy gruplarında akraba dışından besleme almak ender bir durumdur. Bununla birlikte akrabaların mekansal olarak dağınık olduğu toplumlarda bir dizi akraba çocuk üzerinde haklara sahip olabilir. Bir akraba grubundaki kaynaklara ve mevcut işgücü ihtiyacına bağlı olarak bir çocuğun hareket etmesi tercih edilir. Ayrıca çocuk dolaşımı sadece dağınık akrabaların gereksinim duyduklarını emek ihtiyaçlarını karşılamaz, aynı zamanda çocuklarının başarılı olmaları için gerekli olan becerileri sağlayacak eğitim ve kaynaklara erişim açısından bu dolaşımı organize edilir. Çünkü bu tür bir besleme pratiğinin çocuklar için fırsat sunduğu düşünülmektedir.⁷ Sonuç olarak çocuğun akraba grubu içindeki bu dolaşımı, çoğu zaman çocuk için duygusal bir karmaşıklığa yol açsa da kültürel açıdan uygun bir destek biçimi olduğunu gösterir.

Akraba grubu içinden evlat edinmenin ikinci ve daha yaygın biçimi, kardeşler arasında bir talep doğrultusunda evlat edinme sürecinin başlatılmasıdır. Kardeşler arasında çocuk dolaşımı temelde birden fazla nedene bağlı görünmektedir. Bunlardan ilki infertilite sorununu akraba grubu içinde çözme, soy ve miras aktarımında kan bağı esasının gözetilmesi ile İslamiyet'in evlat edinme ve yardımcı üreme tekniklerine ilişkin yaklaşımıdır. Zira İslam hukukuna göre bireyin çocuk sahibi olması meşru bir evlilik vasıtasıyla ancak mümkün olur ve çocuğun nesebi de ilgili ebeveyn ile ilişkilendirilir (Gezgin, 2021, s. 221). Böylece İslamiyet genel anlamda kimsesiz bir çocuğun büyütülmesine işaret eden besleme'yi onaylarken, açık bir biçimde evlat edinmeyi yasaklar. Kuşkusuz bu çerçevede evlat edinme konusunda etkili olmaktadır. Örneğin;

Sünni iki aile arasında oldu. Sünni kesimi tüp bebek gibi şeylere pek sıcak bakmaz. Gerçi şimdiki kadar tüp bebek yaygın değildi. Bir de yabancından alınmaz, kendi kanı olsun. Görümcesinin (kocasının kız kardeşi) çocuğu olmuyordu. Erkek doğan üçüncü çocuklarını verdiler (Tunceli, Kadın, 48 yaşında).

Türkiye'de nesep/soy bağı⁸ ilişkisinin toplumsal ve dini vurgulara sahip olması, devlet koruması altındaki bakıma ihtiyaç duyan çocukların evlat edinilmesinin önündeki engelleri oluşturur. Başka bir deyişle evlat edinilmek üzere kimsesiz çocuklar bulunmasına karşın, çocuksuz çiftler için tercih kardeşlerinin çocuklarından yana olmaktadır. Bu tercihte soy bağı önemli bir belirleyen olmaktadır. Soy bağı vurgusu mirasın kan bağına sahip akrabalar arasında aktarımı açısından da önemlidir. Özellikle soy ve miras aktarımını öne çıkaran bir örnek Gaziantep'te tespit edilmiştir. Çocukları olmayan bir çift önce kimsesiz olan bir kız çocuğunu evlat edinmişlerdir. Ancak büyükanne mirasın, kan bağı olmayan kız çocuğuna kalmasını istememiş, "torunumu oğluma verirsem, oğlumun malını başkası yemez. Oğlumun malını elin kızı yiyeceğine, oğluma torunuma veririm o yesin" diyerek küçük kardeşin büyük kardeşine erkek çocuğunu verdiği evlat edinmeyi düzenlemiştir.

Öte yandan kan bağı, kan-kişilik arasında kurulan ilişkiye de işaret eder. Kan bağı ebeveynlerin kişilik özelliklerinin çocuğa aktarımını sağlayan bir etmen olarak düşünülür. Bu nedenle hakkında herhangi bir bilgiye sahip olunmayan yabancı birinin çocuğunu evlat edinme bir risktir. Oysaki akrabalar arasındaki çocuk dolaşımı-seçim şansının bulunduğu durumlarda- kişilik özellikleri "iyi" olan bir akrabanın çocuğunu tercih etmesini sağlar.

Arkadaşlarından böyle bir fikir gelmiş kardeşlerinden birinin çocuğunu evlatlık alın büyütün diye. Ben demiş, kardeşlerimin çocuğunu almam. Benim ona değecek kardeşim yok. Benim biyolojik olan bir amcam var, babam onunla çok samimiymiş.

⁷ <https://www.anthroencyclopedia.com/entry/adoption>

⁸ Gökçe'nin (2017: 23) de ifade ettiği üzere evlat edinme ile ortaya çıkan, evlat edinen aile ile evlatlık çocuk arasında kurulan yapay soy bağı hukuken kabul görmesine karşın, toplumsal karşılığı yeterince bulunmaz.

Aynı mahalledeler ve çok can ciğer arkadaşlar. Onun var önden 2 kızı mesela demiş onunkini de almam. Onun hanımı biraz farklıydı, Mart havası gibi; bakarsın gülüyor bakarsın kararmıştır, yani içinden planlı gibi. Tamam demiş en yakın arkadaşım ama o çocuklar ona çekecek, yarısı onun. Olursa ancak küçük kaynıminkini alırım demiş ve söylüyor. Hemen evet demişler, çünkü birbirlerini çok seviyorlardı. Kendi babam kız kardeşini çok severdi. Onlar da beni büyüten babamı çok severlerdi. Öyle olunca hayır deme gibi bir şeyleri kalmamış (Burdur, kadın, 63 yaşında).

Talep ile evlat edinmede esas çocuğun doğar doğmaz evlatlık olarak verilmesidir.⁹ Böylece biyolojik ebeveynler ile çocuk arasında gelişecek olan duygusal bağın önüne geçilir. Ne var ki bu bağın önüne geçme çoğu örnek olayda görüldüğü üzere mümkün değildir, çünkü akrabalık aynı zamanda yerleşim örüntüsü üzerinde de biçimlendirici bir etkiye sahiptir. Bu da biyolojik ebeveynler ile evlatlık alan ailenin aynı zamanda komşu olduklarını gösterir.

Bir çocuğun kardeşler arasında dolaşımındaki temel amaç kuşkusuz infertilite sorunu yaşayan ailenin akrabalık bağlarından yararlanarak çocuksuzluğunu giderip "tam" aile olmalarını sağlamaktır. Ancak kan bağı bulunan bir çocuğun evlat edinilmesi yine de "tam" bir aile olmak için yeterli görülmez. Zira ebeveynlik doğum üzerinden tanımlanır. Bernardes'in (akt. Wegar, 2000, s. 363) belirttiği üzere başat aile ideolojisinin talihsiz bir sonucu olarak, genetik olmayan bütün aile formlarını anormal, patojenik ve işlevsiz hale getirme eğilimi ortaya çıkmaktadır. Bu eğilim evlat edinen ailenin nasıl inşa edildiğinin çevre tarafından sürekli anımsatılmasıyla sonuçlanır.

Bu karardan sonra ben ve eşim çok mutlu olduk. Yani çok farklı bir duygu, biyolojik olarak senin değil ama psikolojik olarak kabul ettiğinde zerre aklına gelmiyor. Çevren ne kadar hatırlatma derdine düşse de bize acır gibi baksa da umursamıyorsun ve iyi ki diyorum, her şey çok başka¹⁰ (Giresun, erkek, 35 yaşında).

Genetik üzerine kurulu aile ideolojisi ayrıca, evlat edinme sürecinde yer alan aktörler için önemli olumsuz sonuçlar doğurur. Terrell ve Modell'e (1994, s. 156) göre, evlat edinme sürecinde yer alan aktörlerin (doğum ebeveynleri, evlat edinilen çocuk ve evlat edinen ebeveynler) tümünün psikolojik olarak acı ve kayıp duygularıyla başa çıkmaları gerektiği ifade edilir. Zira evlat edinen ebeveynler biyolojik olarak bir çocuğa sahip olma ve kan üzerinden soyun devamlılığı şansını yitirmiştir; evlat edinilen çocuk doğal mirasını ve son olarak doğum ebeveynleri ise çocuklarını kaybetmiştir.

Aşağıdaki örnek çocuğunu evlatlık veren bir annenin acı ve kayıp duygularını aktarır. Söylem, çocuk henüz evlatlık verildiğini bilmiyor olsa da anne ile çocuk arasındaki kan bağının yani biyolojik ebeveynliğin bağları güçlendirdiğini¹¹ varsayar.

Şimdi 24 yaşında, erkek. Gerçek annesine yenge, babasına dayı diyor. Gerçek anne babasıyla görüşüyorlar. Halasına verdiler zaten. Çocuk, "ben bu yengemi çok

⁹ Kimi örneklerde çocuk sarılık olmasın diye yedi gün anne sütü aldıktan sonra verildiği aktarılmıştır.

¹⁰ Benzer biçimde Gökçe (2017: 29) de çalışmasında evlat almış olan bir görüşmeci sosyal çevresinin bu kararından ötürü kendisine başkasının çocuğuna bakmak zorunda kaldığı için, evlat aldığı çocuğa ise kimsesizlik anlamında hep bir acıma duygusunu hissettirdiklerini aktarır.

¹¹ Literatürde biyolojik ebeveynliğin bağları güçlendirdiği Fox, Fortes ve Goodenough gibi akrabalık teorisyenleri tarafından ileri sürülen genetriz-yavru ilişkisinin kültürel olarak evrensel olduğu argümanına dayanır. Özellikle Radcliffe-Brown'un "çekirdek ailesinin" doğal bir oluşum olmadığı ortaya çıktıktan sonra, bu kez anne-çocuk arasındaki bağ akrabalığın temel yapı taşı olduğu varsayıldı. Anne bakımı herhangi bir akrabalık sistemini kuran doğuştan gelen bir yanıt olarak kabul edildi. Kuşkusuz hamilelik ve doğumun her iki cinsiyet üzerindeki nöroendokrin etkisi göz ardı edilmemelidir. Ne var ki, annelik üzerine yapılan araştırmalar çeşitli yer ve zamanlarda anne sevgisinin ya da anneliği deneyimlemenin içgüdüsel olarak oluşmadığını gösterir (Fiole, 2014: 3).

seviyorum, çok kanım kaynıyor” diyor. Kan çekiyor işte. En çok annesine acı geliyor. Kendi çocuğunu istediği gibi sevemiyor. Kadın çok pişman. “Şimdi olsa vermem” diyor. Bunlar doğumdan sonra hemen çocuğu alınca memeleri sütle doldu kadının, hastalandı. Bu yüzden bir çocuk daha doğurdu (Kadın, 48 yaşında, Tunceli/Pertek).

Başat aile ideolojisinin sonuçlarından biri de bu “normal” aile yapısı içinde büyümemiş çocuklara içkindir. Benson, Sharma ve Roehlkepartain’in (akt. Wegar 2000, s. 363) 1994 yılında 881 kişi ile yaptıkları görüşmede, görüşmecilerin %30’unun evlat edinilmiş çocukların “sorunlu” olacağı yönünde bir öngörülerini bulduğunu aktarırlar. Benzer biçimde saha çalışmasından elde bir örnekte de evlat edinilmiş bir erkekten söz edilirken, evlat edinmenin sorunlu bir hayata ve hatta bir türlü kendi “normal” ailesini kuramamasına neden olduğu üzerinde durulmuştur:

Evlatlık verildiği için biyolojik aileden nefret etmiş. Diğer kardeşlere bakan bana da bakardı diye düşünmüş. Ailesi ile görüşmek istemiyor. Şu an yabancı gibi davranıp nefret besliyor. 12 yaşında oyun oynarken akranlarından birinin “sen evlatlıksın” demesiyle öğrenmiş. Lisede kendi isteğiyle işe başlayıp çalışmaya başlamış ve kendisine motosiklet almış. Motoru tamire getirip götürürken tamirci onu bali çekmeye alıştırmış. Bu alışkanlık sonucunda okula devam etmiyor. Evlatlık alan aile bu duruma çok üzülüyor ve tedavi ettiriyor. Ardından kız kaçırıyor ve evleniyor. İkiz çocukları oluyor. Ancak ilerleyen yıllarda kadın kocayı terk ediyor. Evlatlık alınan kişi iyice salıyor kendini. İkiz çocuklara şu an evlatlık verildiği aile bakıyor (Bolu, kadın, 28 yaşında).

Oysaki Benson vd. (akt. Wegar, 2000, s. 364) yaptığı çalışmada evlat edinen ailelerde ebeveyn-çocuk bağlarının biyolojik ailelerde oluşan bağlardan farklı olmadığını, hatta evlat edinilmiş bireylerin özsaygı, kimlik gibi alanlarda daha güçlü olduğunu ortaya koymuşlardır. Sonuç olarak tüm bu olumsuzluk ve stigmalara karşın çocuksuzluğun yol açtığı baskı daha ağırdır ve İslamiyet’in olumsuz bakış açısına karşın kardeşler arasındaki çocuk dolaşımı yaygın olarak görülür.

II.2. Talep Etme ve Müzakere Süreci

Kardeşler arasındaki çocuk dolaşımını sağlayan düzenlemede talep çocuk sahibi olamayan çiftten gelebileceği gibi, aile büyüklerinden biri de bu süreci başlatabilir. Hatta büyükbaba, büyükanne gibi aile içindeki otoriteler, kardeşler arasındaki çocuk dolaşımının çoğu zaman karar vericileridir. Ancak aile içi otoriteden kasıt burada erkeğin soy grubunun üyesi olan büyüklerdir. Dolayısıyla bir bebeğin verilmesi/alınması süreci, erkek soy grubunun üyeleri olan büyükanne ve büyükbaba tarafından yönetilir. Gebelik sürecinde bebeği kocasının erkek kardeşine evlatlık verilen Zeynep’in ifadesi, aile içindeki otoritelerin gücünü çarpıcı şekilde gösterir: “Bizde baba, Allah’tır, hâşâ. Babadan sonra konuşulmaz. O, sofraya oturmadan oturulmaz. Uyumadan uyumaz. Hayatı yaşamaya zorlaştıran çok sert kuralları vardı (Bursa, kadın 45 yaşında).

Talebin aile büyüklerinden gelmesi, aynı zamanda reddetmeyi de güç hale getirir, çünkü bu doğrudan gelinlerine değil, oğullarına iletilen bir taleptir. Kadının sürecin dışında tutulması hem daha duygusal olarak düşünülmesi hem de çocukların baba soyuna ait olarak görülmesi ile ilişkilidir. Aşağıdaki örnek evlat edinmek isteyen bir kadının talebinin biyolojik anne tarafından nasıl reddedildiğini gösterir:

Altı kız kardeşlik. Annem erkek çocuk çok istiyordu. Bu yüzden hamile kalmaya devam ediyordu. Ekonomik durumumuz el vermediği için çok sıkıntı yaşıyorduk. Annem son bebeğinin cinsiyetinin de kız olduğunu öğrenince, amcamın çocuğu olmuyordu, yengem “bana ver ben iyi bakarım” dedi. Soran olursa da bebek hastanede öldü

dersin". Annem bebek doğduktan sora vermedi. "Artık yüzünü gördüm, emzirdim, dayanmamam" dedi (Gaziantep, Kadın, 22 yaşında).

Saha araştırmasında çalışılan vakalardan birinde ise talep evlilik öncesi doğrudan kadına iletilmişti. Fatoş ve Sevgi üvey kardeşlerdi. Sevgi, büyük kız kardeş, uzunca bir süre evliydi, ancak çocukları olmadığı için kimsesiz bir kız çocuğunu evlat edinmişlerdi. Sevgi'nin kayınvalidesi evlat edinilen çocuğun hem kız olması hem de kan bağı bulunmaması nedeniyle durumdan çok hoşnut olmadığını sıklıkla ifade ediyordu. Küçük oğlunun evliliği gündeme geldiğinde, gelin adayını olarak Sevgi'nin kız kardeşi Fatoş'u uygun görmüş ve kız istemeden önce Fatoş ile sıkı bir pazarlık yapmıştır: "Ben seni alıyorum ama sen evlenirsen ikinci çocuğunu kız kardeşine verirsin. Kız kardeşin kapımızda gelin, sen gelirsen ilk çocuğunu değil de ikinci çocuğunu alırız." Fatoş, "zamanla ablamın çocuğu olur, benim çocuğumu da almazlar benden" diyerek anlaşmayı kabul eder:

Bu gelin geldikten sonra ilk çocuğuna hemen hamile kaldı. Bir kızı oldu. Hemen ikinciye hamile kaldı. Hamile kalınca nenem diyor ki, "bu ablanın". O diyor ki, "vermem". Bunun altınları vardı, tuttu bunları bozdurdu ablasına verdi tüp bebek için. Diyordu ki, "tüp bebek yapsın, çocuğumu almasın." Ama tüp bebek tutmadı. Bu arada çocuk doğdu, bir oğlan çocuğu. Yengem vermek istemedi ama nenemle dayım (çocuğun babası) verelim dediler. Sonunda vermek zorunda kaldı ama oldu bitti çok huzursuzlardı (Kadın, 33 yaşında, Gaziantep).

Çocuğun verilmesi kararı alındıktan sonra vazgeçmek çok mümkün değildir. Böylesi bir durumda bebek, zorla da olsa mutlaka biyolojik ebeveynlerden alınır, aksi bir durum akrabalık ilişkilerinin bozulması anlamına gelir. Ayrıca bebeğin doğduktan ne kadar süre sonra evlat olarak verileceği, anne sütünün verilip verilmeyeceği, biyolojik ebeveynler ile ilişkileri gibi hususlar, talep iletildikten sonra müzakereye tabi tutulur. Saha çalışmasında tespit edilen aşağıdaki örnek hem kadının bu sürecin dışında tutulmasını hem de kararın bozulmasının mümkün olmadığını göstermektedir:

Bunlar kayınbiraderimin son gelişinde kendi aralarında konuşurken duydum: "Bebek doğduktan sonra yedi gün süt versin, sarılık olmasın. Sonrasında mamayla bakılır, ne lazımsa alınır" diyorlardı. Ben hala anlamadım. Doğum oldu. Kayınbiraderim karısıyla çıktı gene geldi. Bebeğim kucağımda emziriyorum. Kucağımdan çekti aldı, sevmeye başladı. Emziriyorum, dedim ama biz kimiz dinlemedi bile çekti aldı kucağımdan. Bebek ağlamaya başladı, durmadı. Kucağıma geri verdi. Doğumun ertesi günü ayaklandık tabi, iş çok. Kim yat der? Yeni doğum yaptın. Yatma, dinlenme, iyileşme şansın yok. Ayağa kalkıp iş yapacaksın. Derdi olmayan derdi anlar mı? Kalktım, mecburum. Eltim geldi yanıma, Allah bildikleri babaları geldi, kayınbiraderlerimin hepsi geldi. Benim kocam yok. Sadece kocam yok. Babaları dedi ki; yedi gün süt vereceksin, sonra bu bebeği abinlere vereceksin! Bu çocuğu onlar bakacak, onların olacak. Buraya geldiklerinde el değmeyeceksin, uzaktan bile bakmayacaksın. Kocam yok. Ağlıyorum, yanıyor ciğerim. Kocam nerde? Gücüm, kuvvetim... Çocuklara soruyorum; babanız nerde? "Bilmiyoruz" diyorlar. Meğerse adam bilirmiş. Çok önceden demişler ona. Yok bildiği için de gitmiş. Bebeğimi benden aldılar. Her hazırlığını yapmışlar. Her şeyini almışlar, beni bile bakmışlar gebeyken. Daha doğrusu bebeği alacaklar ya, karnımdayken bebeği bakmışlar. Yedirip içirmeler, o gelip gitmeler boşuna değilmiş (Bursa, Kadın, 45 yaşında).

Müzakere süresi sadece çocuğun ne zaman ve nasıl verileceğinden ibaret değildir. Çocuğun doğumundan sonra nasıl davranılacağı da müzakere sürecinin önemli bir bağlamını oluşturur ve bu kurallar çocuğu veren değil, talep eden aile büyükleri ya da alan aile tarafından belirlenir. Örneğin;

Eniştemin çocuğu olmadığı için bize bir çocuk yapın diyorlar. Sipariş. Abim öyle derdi, sen sipariş mamulsün diye. Öyle oluyorum. Doğduktan sonra rahmetli babam çok bilinçli bir insandı. Demiş geceleri emecek, anne sütü alacak bu çocuk, bir yıl boyunca yaşına kadar gündüzleri eşim bakacak. O da çocuğa adapte olacak, alışacak (Burdur, kadın, 63 yaşında).

II.3. Evlat Edinme ve Kardeşler Arasındaki Ekonomik Eşitsizlik

Evlat edinmenin biçimi ne olursa olsun tümünde ortak olan özellik talep eden aile ile biyolojik bağa sahip olan aile arasındaki ekonomik eşitsizliktir.¹² Esasında biyolojik ailenin ekonomik durumu ne olursa olsun, bir çocuğun biyolojik ebeveynleri tarafından büyütülmesi gerektiği düşünülür. Dolayısıyla çocuksuz ve varlıklı kardeşten bir talep gelmediği sürece aile çocuğunu evlat vermeyi düşünmez. Şayet büyük ebeveynlerden ya da kardeşlerden biri evlatlık talebini ifade ettiğinde çocuğun verileceği ailenin ekonomik olarak daha güçlü ve bu gücün de çocuğun verilmesinde önemli bir motivasyon kaynağı oluşturduğu görülür. Kardeşler arasındaki ekonomik eşitsizlik aynı zamanda bir çocuğun evlat verilmesinde talebin yönünü belirler; yani talep yoksul olan aileden değil, varlıklı olup çocuksuz olan aileden gelir. Örneğin Ankara'daki bir örnekte çocuğu olmayan büyük kızı için diğer kızının ilk çocuğunu isteyen kadının talebinin anında reddedildiği gözlemlenmiştir. Ablasının evliliğinin sürmesi için bu karar oldukça önemli olmasına karşın, biyolojik anne öğretmen olduğundan çocuğunun geleceği için daha iyi fırsatlar yaratabileceğini düşünüyordu. Dolayısıyla eğitim düzeyi ve ekonomik durumu iyi olan ebeveynler böylesi bir talebi reddedebilme gücüne sahip olabiliyor. Fiole'nin de (2014) Fas araştırmasında vurguladığı üzere, aile üyelerinin bireysel artan ekonomik, eğitim ve yasal fırsatları ile özellikle kadınların istihdama katılıp sabit bir gelire sahip olması akrabadan gelen çocuk taleplerini reddetmeyi mümkün hale getirmektedir.

Çocuğu olmadığı için kardeşinin ikiz çocuklarından birini evlatlık alan bir baba ise, kardeşinin karısının ilk başta bu fikre sıcak bakmadığını aktardıktan sonra, ekonomik durumun bir annenin kararında nasıl belirleyici olduğunu şöyle aktarmıştır:

Yengem ilk zamanlar çok zorlanmış, kolay değil. O bir anne evlat paylaşacak. Ne kadar bilirse de gerçek gözünün önünde olmayacak. Ne bileyim ben olsam veremezmişim, onun yaptığını yapamazmışım gibi geliyor. Aslında o da yapamazdı ama yokluk vardı, imkân yoktu, iş çoktu, zordu her şey o zamanlar (Giresun, erkek, 35 yaşında).

Benzer biçimde "sipariş" üzerine hamile kalmış bir kadın ise çocuğun kız olması halinde yapılan anlaşmanın bozulmasından endişe edişini aktarmıştır. Zira evlatlık istenen çocuk hali hazırda mevcut olanlardan biri değil, istek üzerine yapılacaktır. Dolayısıyla kadın mevcut koşullarını değerlendirdiğinde bir risk almıştır:

Bizden görümcem için çocuk yapmamızı istediler. Kocama söylemişler. İki çocuğum vardı, üçüncüye bakacak durumumuz yoktu. Bir de iş çoktu. Burdur'da tezgâh olayı vardı, çoktu iş. Kız olacak gibi hissettim. Dedim bu oğlan değil kız olacak. Siz bunu istemezsiniz. Ben bunu düşüreceğim. Yok, dedi görümcemin kocası. Kız veya oğlan o benim uğurum. Öyle deyince doğurdum, verdik (Burdur, kadın, 78 yaşında).

¹² Benzer biçimde uluslararası evlat edinmelerde de küresel eşitsizlikten söz etmek mümkündür. Evlat edinen ile doğum ailesi arasındaki eşitsizlik ulus-ötesi evlat edinmelerde daha belirgin gözlemlenir. Ulus-ötesi evlat edinmelerde çocuk akışının yönü az gelişmiş ülkelere gelişmiş ülkelere doğrudur. Linda Seligman, ABD'de ulus-ötesi evlat edinmelerin ABD'nin yarattığı jeopolitik eşitsizliklerin bir sonucu olduğunu belirtir. ABD'nin Guatamala'ya müdahalesiyle birlikte ortaya çıkan yoksulluk, şiddet ve yolsuzlukların bir sonucu olarak Guatamalı çocukların ABD'li ebeveynler tarafından evlat edinilmesi örnek olarak verilebilir. <https://www.anthroencyclopedia.com/entry/adoption>

Öte yandan ekonomik eşitsizlik, özellikle çok çocuklu aileler için, her ne kadar vermek güç olsa da çocuğun daha iyi bir geleceğe sahip olmasını sağlar. Dahası evlatlık verilen çocuk ile biyolojik kardeşleri arasında da bir eşitsizlik doğurur.

Kız çocuğu veriyorlar. Benim eski kayınvalidemin kız kardeşi diğer kız kardeşine veriyor. 2-3 aylıkken, daha kimseyi tanımadan. Kel Mustafa'ya vermişler. Çok zenginler ama çocukları olmadı. Evlatlık alan başta nüfusa kaydetmemiş. Esas babası kaydederseniz edin yoksa dış kirası alırım, deyince kaydetmişler. Esas babası çok paracıydı, para bile almış diyorlar çocuğu için. Evlatlık olan bolluk içinde büyüdü. Bu hariç 2 kız, 2 oğlan daha vardı. Onlar sıkıntıyla büyüdüler hep. Şimdi 70 yaşında Sevinç teyze. İki aile ölünce evlatlık olduğunu öğrendi (Burdur, kadın, 59 yaşında).

Çocuğun evlat verilmesindeki gerekçe ne olursa olsun, akraba aileler arasındaki ekonomik eşitsizlik, çoğu zaman "dünya malı için çocuğu için çocuğunu başkasına vermiş"¹³ (Kadın, 48 yaşında, Tunceli/Pertek) gibi değerlendirmeleri de beraberinde getirmektedir.

Ekonomik eşitsizlik ve evlat edinmeyi konu alan antropolojik çalışmalar, olgunun evlat veren ve alan aile arasında bir sosyal hiyerarşi oluşturma eğilimi taşıdıklarına vurgu yaparlar.¹⁴ Gerçekten de alan ailenin ekonomik olarak daha güçlü oluşu çocuk üzerinde daha fazla söz sahibi olmasına, çocuğunu veren ailenin çocuğu geri alma isteğinin önüne geçmesine ve çocuğun huzuru bozulmasını diye iletişim konusunda özenli davranılmasına kadar çok sayıdaki konuda doğum ailesinin daha çekingen davranmasına neden olmaktadır. Çünkü evlatlık veren aile için durum artık çocuğun refah içinde büyümesi ve iyi bir geleceğinin olması anlamına geldiğinden, anlaşmanın bozulması çocuğu yoksulluğun içine çekilmesi anlamına gelecektir.

II.4. Gizleme/Açıklama Süreçleri ve İki Aile Arasındaki Gerilimler

Evlat edinme sadece bakma, büyütme amacını taşıyorsa genelde gizleme gereksinimi duyulmaz. Bunun dışında kalan uygulama biçimlerinde yetişkinler bu bilgiyi gizlemeyi tercih ederler. Gizli tutulmasındaki temel amaç, çocuğun biyolojik ailesine dönme isteğinin önüne geçmektir. Ancak yetişkinler bu konuda üstün bir çaba sergileseler de çocukların çoğu evlat edinildiklerini akran grubundan öğrenirler. Öğrenme süreci hem çocuk açısından hem de iki aile açısından çoğu zaman olumsuzluk etkilere sahip olur. Rabia'nın öyküsü hem ailenin bu çabasını hem de öğrenme sürecine dahil olan akran grubunun rolünü göstermesi açısından önemlidir.

Rabia, sipariş bir bebektir ve bu nedenle doğar doğmaz biyolojik ebeveynlerinden alınmıştır. Hem akrabalık hem de komşuluk ilişkisine sahip olan evlat alan ve veren iki aile

¹³ Kimi zaman ise yokluğun/yoksulluğun çocukların evlat verilmesinde temel motivasyonlardan biri olduğu ve biyolojik ebeveynlerin bu kararı rahatlıkla verebildiği belirtilse de, çocuğunu vermek zorunda kalmış olan anneler, yıllarca çocuklarının kaybindan dolayı acı çektiklerini ağlayarak anlatmışlardır. Örneğin; "... Bebeğimi benden aldılar ben dedim ki bitti. Daha nasıl yaşanır bu acıyla. Yandım dedim. Bebeğim gitti, peşinden bana iş buyurdular: Odun yapılacak, fasulye kazılacak... İş çok. Buyurdu da buyurdular. O babalarına hep beddua ettim. Allah o ciğerini yaksın dedim. Toprağın olmasın, mezar taşın olmasın dedim. Allah katında hesaplaşacağız dedim. Daha kötüsü sonradan daha acı haberler geldi. Kayınbiraderim uzun süre gelmedi memlekete... O gelince baktım nasıl geldi, kimle geldi diye. Tek gelmiş, babasından haber almaya. Kaldığı akşam amcası sormuş; nasılsınız, uzun zaman oldu, gelinin bebeği büyüdü mü, nasıl diye. Ona anlatmış 40'ı çıkmamış bebeğimi aldılar. Bir yaşına geldi gelmedi hastalanmış, doktor doktor gezmişler. Hastalığın adını diyememişler. Bebeğim ölmüş. O çocuğumun ağlayışı hep kulağımdaydı. Yedi gün emzirdim ama hep kaldı sesi. Bende o gün öldüğünü duydum, bittim. Yokluk bitirdi en çok da bizi. Garibandık, ezildik hep bundan. Babalarının ölüsü bulunamadı hala. Kocam kanserden öldü. Ölen ve kalan kimseyle helalleşmedim. Bebeğimi benden aldılar. Beni diri diri yaktılar, diri diri yansınlar (Bursa, kadın, 50 yaşında).

¹⁴ <https://www.anthroencyclopedia.com/entry/adoption>

gizlilik konusunda muazzam bir çaba sarf eder. Hatta Rabia ortaokul son sınıfa kadar nüfus cüzdanını dahi görmemiştir. Bu konudaki deneyimini şöyle aktarmıştır:

Kimliğimde gerçek anne babamın ismi yazıyordu. O yüzden orta sona kadar kimliğimi görmedim ben. Okuldan istediklerinde babam (evlatlık alan) sen kaybedersin diye bana vermez, bir şekilde yolunu bulup okula gönderirdi. Orta sonda o zaman bir sınıf öğretmenimiz vardı es kaza, kadın demek ki onu tembih etmediler mi artık nasıl olduysa ağzından kaçırıldı, baba ismin ne diye sordu bana, Raşit dedim. Hayır kızım nüfus cüzdanında Ahmet yazıyor dedi. Emin misiniz hocam dedim. Eminim, senin nüfus cüzdanın dedi. Öyledir o zaman dedim. Biliyorum ya zaten. Babamın ismi öyle olabilir dedim. Annenin ismi ne dedi. Tabi Ahmet olunca baba adı artık ben kalkıp Raife mi derim. İyice gülecek sınıf bana. Hemen Halime dedim. Tamam doğru. O zaman dedi, babanın sen göbek ismini biliyorsun dedi. Ben hocayı uyutmuş oldum. Ondan sonra nüfus cüzdanını bana verdi eve getirdim. Baba dedim, kimliğimde niye dayım ile yengemin ismi yazıyor dedim. Kızım dedi, o zaman kamyonumuz vardı Kastamonu'daydım, maden taşıyorduk sürekli. Sen doğunca dayım gitmiş yazdırmaya. Başkasının çocuğunu yazdıramazsın demişler. Seni kendi üstüne yazdırmış geçmiş. Düzeltiricez onu dedi. Yer mi, işte tamam dedim. Yani bilmiyorum gözüktüm.

Esasında Rabia ilkokul beşinci sınıfta, mahalle arkadaşından evlatlık olduğunu öğrenmiştir. Önce gerçekliğine çok ihtimal vermez, ancak durumu algılayınca susmayı tercih eder. Biyolojik annesinden gerçeği anlatma talebi ise evlatlık verildiğini öğrendikten iki yıl sonrasına tekabül eder. Kendi ifadesiyle:

O günü çok iyi hatırlıyorum. İlk duyduğumda yani nasıl olabilir, neden verdiler acaba dedim. Bizim kızı (ablası) çok çalıştırdılar. Babaannem otoriterdi, bizim kızın ödüyü kopardı ondan. Ama ben rahattım. Bana kimse bir şey diyemez. Ne istesem yapılır, alınır. Ben bunların çocuğu olmasam niye bu kadar yapsınlar diye düşündüm önce. Sonra dedim olmasam bile ben herkesin çocuğundan çok daha kıymetliyim gözlerinde. İşte sus. Sustum, kimseye bir şey söylemedim.

Bir diğer vaka olan Ali'nin evlat edinildiğini öğrenmesi, genel olarak diğerlerinden farklılık gösterir. Aile, biyolojik ailesinin ikinci çocuğudur ve amcasına evlatlık verileceği doğumdan önce kararlaştırılmıştır. Diğer vakalarda olduğu gibi Ali ile biyolojik anne arasında bağ kurulmasın diye doğumdan hemen sonra alınmış, emzirilmesine dahi izin verilmemiştir. Bir süre geçtikten sonra birbirilerine ve duruma alışmaları için annesinin Ali'yi görmelerine izin verilir. Sekiz yıl boyunca iki aile arasındaki ilişkiler oldukça samimidir. Ancak biyolojik ebeveynlerin erkek çocuğunun olmaması, ailenin sıklıkla Ali'nin kendi çocukları olduğunu ifade etmeleriyle sonuçlanır. Bunun üzerine evlat alan aile, "çocuk başkasından duyacağına bizden duysun" diyerek evlat alan aile Ali'ye evlatlık olduğunu söylemeye karar verir.

Ne var ki, bu bilginin Ali ile paylaşılması iki aile için durumu daha da zorlaştırmakla kalmaz, iki aile çocuk üzerinden gerilim içeren bir rekabet ile sonuçlanır. Ali'nin kuzeni o dönemi şöyle aktarmıştır:

Çocuk öğrenince 2-3 ay hiç yemek yemedi. Konuşmadı. Bunu bana neden söylediniz diye çok eziyet etti. Sonra seni annenle babana gönderelim demişler ama kabul etmemiş. Aslında önce araları iyiydi, hiçbir sorun yoktu son iki seneye kadar. Çocuğu seviyorlardı ama uzaktan, kardeşinin çocuğu olarak. Ama şu an düşman gibiler. Hala gerçek anne babası istiyoruz diyor, alanlar vermeyiz diyor. Oğlan gitmem diyor. Daha dün değil, evvelki gün gelip bana davasını ettiler. Söyle oğlumu versin dedi yengem. Oğlumu dolduruşa getirmesinler, oğlumu bana karşı dolduruyorlar dedi. Babaların arasındaki ilişki de koptu gitti. Büyük dayım, Osman, kriz geçirdi. Çocuğu ilk

istediklerinde kriz geçirince biraz geri adım attılar, kötü bir şey olursa sorumlusu biz oluruz diye. Sonra yine istediler (Gaziantep, kadın, 33 yaşında).

Öğrenme süreci kuşkusuz çocuk için sancılı geçmektedir. Örnek olaylardaki öğrenme sürecine ilişkin ortak nokta, çocuğun evlatlık verildiğini öğrendiğindeki tavrına ilişkindir. Evlatlık olduğunu öğrenen çocuklar ya da yetişkinler, biyolojik ebeveynlerine öfke duymakta, dönmeyi tercih etmemektedir.

Öte yandan yukarıda değinildiği üzere akrabalar arasındaki bu çocuk dolaşımı gizli bir şekilde düzenlenir. Bu gizlilik kuşkusuz sadece evlat edinilen çocuk için söz konusudur. Zira biyolojik annenin gebelik ve doğumu gözlemlenebilen bir süreçtir. Dolayısıyla başta evlat veren ve alan aileler olmak üzere tüm akraba grubu çocuğun biyolojik ebeveynleriyle doğrudan bağlantı kurabilir. Evlat edinen ebeveynler hemen hemen her alanda çocuk üzerinde fiziksel kontrol başta yer almak üzere çocuk ile kurulacak her türlü ilişkinin niteliğini belirleyebilme gücüne sahiptirler. Dolayısıyla çocuk gerçeği öğreninceye kadar belirgin bir sorun söz konusu değildir, zira her iki aile, özel bir durum olmadıkça, evlat edinme öncesi uzlaşmış olan kurallara uyma konusunda bir çaba sarf eder.

Evlat edinen aile ile doğum ailesi arasındaki sorunların, çekişmelerin ve çalkantıların başlama noktası çoğu zaman çocuğun evlatlık verildiğini öğrenmesi ile başlar. Ancak çocuğun biyolojik ailesine dönebilme ihtimaline yönelik kaygı evlat edinmenin gerçekleşmesiyle ortaya çıkar. Zira Terrell ve Modell'in (1994, s. 155) ifade ettikleri üzere evlat edinen bir aileyi birbirine bağlayan psikolojik ve sosyal bağların "doğal" kan bağından daha zayıf olduğu düşünülür. Bu nedenle evlat edinme zor ve riskli görülür. Bir çocuk evlat edinen ebeveynler ile fenotipik benzerliğe sahip değilse bu risk daha da büyür. Yapılan iki görüşmede -"Ali gerçek annesi ve kız kardeşlerine çok benziyor", "çocuk hep diyor ben bu yengemi (biyolojik annesi) çok seviyorum, çok kanım kaynıyor" - "doğal" kan bağı ve fenotipik benzerliğe vurgu yapılarak örtük de olsa bu riske işaret edilmiştir.

Dolayısıyla çocuğun gerçeği öğrenmesi ile birlikte doğum ailesine dönebilme ihtimaline yönelik kaygı artar ve özellikle iki anne arasında çeşitli gerilimleri ortaya çıkarabilir. Evlatlık verilen bir kadın bu süreci şöyle aktarmıştır:

... sorun da yaşıyorsun. İki taraf bildiğimi bildikten sonra benimkiler asla bir problem zorluk çıkarmadılar. Ama beni büyüten annem aşırı kıskandı. Aslında ben öyle bir korku vermedim ona. Ama evlenirken olsun, evlendikten sonra, çocuk olduktan sonra olsun. Çocuğu götürürdü, dayım çok düşkündü. Abim benden 12 yaş büyük ama çocuğu benimkilerden 2 yaş küçük. Uzun zaman çocukları olmadı. Benim oğlan ilk torun benim ailemde. Çok düşkündü dayım, canı gibi seviyordu. Götürürdü, biraz bizde oynasın diye. Çocuğun huyu değişiyor der, götürmesinler. Anne, sevsinler bırak onlar da seviyor. Kalsın seslenme. İyi tamam öyle olsun derdi ama karada havada hemen dayım çocuğu getirdiğinde, Ahmet fazla kaldığı zaman çocuğun uykusu kaçıyor, bi dahakine erken getir derdi. Biyolojik annemin yoktu. Annemin kıskandığını bildiği için, aman kızım huzursuzluk vermesin tamam der susardı (Burdur, kadın 63 yaşında).

Ali'nin doğum ailesi ile evlatlık verildiği aile arasındaki gerilimler ise doğum ailesinin erkek çocuğunun olmaması nedeniyle ortaya çıkmıştır. Başka bir deyişle bu gerilimin temel nedeni doğum ailesinin Ali dışında erkek çocuğunun olmamasıdır. Bu da soyun devamlılığında erkek çocuğun önemine¹⁵ işaret eder.

¹⁵ Erkek çocuğun önemi kimi zaman çocukların karşılıklı değişimi gibi bir uygulamayı da ortaya çıkarmaktadır. Örneğin, "bizim oralarda bir de çocuk değiştirme var. Mesela bir adamın 3 oğlu, birinin de 3 kızı vardı. Bir kız ile bir oğlanı değiştirdiler (Mardin, kadın, 27 yaşında).

Küçük kız kardeş arka arkaya çocuk doğurdu. Sanırım hasretini bastırmak için. Ama erkek çocuğu olmadı. Doğanlar hep kız oldu. Kocası da erkek çocuğunu çok istiyor, bu sefer koca pişmanlık duymaya başladı. Arka arkaya doğurma sebebi de buydu. En son hamile kaldığında çocuğun cinsiyeti erkekti ama onu da doğumda kaybettiler. Cenazede küçük kız kardeş ablasına verdiği çocuğunu bağrına bastırarak çok ağladı. Abla bu yüzden çok korkuyor "acaba Ali'yi benden alırlar mı" diye.

Her iki aile ile evlatlık çocuk arasındaki ilişkilerde üzerinde durulması gereken bir diğer konuyu akrabalık kavramları oluşturur. Çocuklar doğar doğmaz evlatlık verildiklerinden dolayı evlat alan ebeveynlere anne ve baba olarak hitap etmektedir. Saha çalışmasında yapılan görüşmelerde kavramların kullanımına özellikle vurgu yapıldığı görülmüş ve çoğu zaman "düşünsene gerçek annesine, babasına dayı-yenge, dayısı ile yengesine, anne baba diyor" önermesi üzerinden evlat verilmenin dramatikliğine vurgu yapılmıştır.

Ama şu var mesela ben kendi annemden ve babamdan, asla anne ve baba diyemedim. Çok böyle onlara karşı bir soğukluk falan hissettiğimden değil, küçükken demişim dayı, yenge. E büyüdükten sonra evlendikten sonra değiştirmek çok zor geldi.

Ne var ki çocuk evlatlık olduğunu öğrendiğinde evlat alan aile ile biyolojik ebeveynleri için kullandığı kavramların değişmediğini ifade etmek gerekir.

Çocuk babasına amca diyor. Ama dayım ona oğlum diyor. Geçenlerde çocuk mahallenin çocukları ile kavga etmiş. Dayım dedi "oğlum sakın onları dövme". Ali dedi ki "bana neden oğlum diyorsun, benim annem babam var. Bu konuyu sakın bir daha açmayın." Gerçek annesine de yenge diyor. Bir gün okul tatil olunca gidip oğlanı getiriyorlar. Yengem huzursuzluk olması diye gönderiyor. Oğlan da diyor ben burada kalıcam. Kız kardeşini dövünce yengem diyor ki "oğlum yapma". Oğlan, siz benim annem babam değilsiniz böyle bir kelime bir daha ağzınızdan çıkmasın." Hemen önünü kesiyor (Gaziantep, kadın, 33 yaşında).

Janet Carsten (akt. Jones, 2012, s. 291) İskoçya'da evlat edinme ve akrabalık ile ilgili yaptığı çalışmasında akrabalığın kurulabilmesi için esas alınan biyolojik bağlantıların yetersizliğine vurgu yapmış, günlük uygulamaların zaman içinde akrabalığın temelini ve ifadesini oluşturduğunu belirtmiştir. Benzer biçimde Signe Howell (2009) Norveçli evlat edinen ebeveynler üzerine gerçekleştirdiği çalışmasında, bir çocuğa bağlanma hissinin biyolojik ebeveynlerin bir ayrıcalığı olmadığını ortaya koymuştur. Bu bağlamda Rabia'nın söyledikleri oldukça anlamlıdır.

Bahçemiz var, bahar sonu bahçeye gidip geliyoruz. Orda rahat etmek için kara lastik deriz biz, o gün yırtılmış mı nolmuş, bana bir kara lastik al dedi. Ne kara lastiği alcım ben sana, dedim. Al dedi, maaş alıyorsun dedi. Pardon dedim senin benim üzerimde bir kuruş paran mı var dedi, ben evleniyorken bir iğne çeyiz mi var senin bende. Ben sana niye kara lastik alcım. Benim de kuyruk acım ben hamileyken bir iğne gelmedi diye. Ondan sonra bana şöyle bir laf etti; ben sana çeyiz yapcek olsaydım vermezdim dedi. Çok acı bir şey. İhtiyacın var mıydı da sen beni verdin? Çok mu açtın?. Sana lastik değil, iğne almam dedim. Tabi sonra gene aldım da hastayken ben baktım da o an için çok acıtıcı bir kelimeydi. Şimdi düşünüyorum iyi ki anne dememişim.

Sonuç

İnsanlar çocuksuzluk sorunuyla karşılaştıklarında evlat edinme yaygın olarak bu durumun ortaya çıkardığı psikolojik ve kültürel olumsuzlukların etkilerini azaltma yolundan birini oluşturur. Kültürlerarası çalışmalar da evlat edinmenin yaygınlığına dikkati çeker. Ancak evlat edinmenin biçimleri ve işlevleri kültürden kültüre farklılık gösterir.

Bu çalışma akrabalar arasındaki evlat edinmeye odaklanmıştır. Saha çalışması verileri Türkiye'deki kardeşler arasındaki çocuk dolaşımının birden fazla nedeni olduğu göstermiştir. Bunlardan ilki soyun devamlılığında çocuğa yapılan vurgudur. İkincisi çocuk sahibi olamayan kardeşin çocuksuzluk özlemini giderme ve böylece evliliğin sürmesini sağlama olarak görülür. Çünkü evlilik dolayısıyla kurulan başat aile ideolojisine göre, ailenin "tam" amlanabilmesi bir çocuğun varlığına bağlıdır. Son olarak mirasın aktarımından söz etmek mümkündür. Antropolojik çalışmalar da yasal evlat edinmede temel etmenin mülkiyetin aktarımını sağlayacak mirasçıya sahip olabilmek bağlamına dikkati çekerler. Örneğin Goddy, mülkiyetin aktarımına ilişkin düzenleme gereksinimi günümüz Batı ülkelerinin evlat edinme formülasyonları için itici güç olduğunu ve Roma hukukuna dayandığını belirtir. Roma hukukunda evlat edinme kesin kurallara sahipti. Benzer biçimde Batı ülkelerinde evlat edinme yasaları bir çocuğun başka bir aileye katılımından önce doğum ailesinden tümüyle ve yasal olarak ayrıldığı hükmünü içerir. Türkiye'de ise alan verileri, mülkiyetin aktarımında genetik ilişkinin vurgulandığını göstermektedir.

Bu işlemlere bağlı olarak Türkiye'de akrabalar arasındaki evlat edinme, birbirinden ayırt edilmesi gereken iki biçime sahiptir: Besleme ve kardeşler arasındaki çocuk dolaşımı. Besleme kimi zaman akraba grubunun bir yükümlülüğü olarak görülen kimsesiz bir çocuğun bakımını, büyütülmesine işaret ederken, kimi zaman ise çocuksuz kalan bir akrabanın çocuksuzluk özleminin giderilmesi amacıyla biyolojik ebeveynlerle çocuk arasındaki ilişkilerin sürdüğü bir forma da sahip olabilir. Evlat edinmenin bir diğer ve hatta daha yaygın biçimi olan kardeşler arasında çocuk dolaşımında ise çocuksuz olan çiftin, çocuk sahibi olan kardeşinden çocuk talep etmesi söz konusudur. Ne var ki, kardeşler arasındaki çocuk dolaşımı esas itibarıyla çeşitli riskleri barındırır. Öncelikle ebeveynlik doğum üzerinden tanımlanır ve böylece anne, baba ile çocuk arasındaki ilişki "doğal" olarak tayin edilmiş olur. Ardından, özellikle geleneksel yapılar dikkate alındığında yerleşim örüntüsünde akrabalık belirleyici bir etmendir. Bu ise biyolojik ebeveynler ile evlat verilen çocuk arasındaki ilişkinin, etkileşimin yoğunluğuna işaret eder. Dolayısıyla bu evlat biçiminin evlat veren ve alan aile arasında gerilimli bir süreç anlamına gelir. Bu noktada görece daha az risk barındıran bir kurumdan kimsesiz bir çocuk yerine neden kardeş çocuğu evlat edinilmektedir sorusu karşımıza çıkar ki, bunun cevabını Türkiye'deki eklettik bir akrabalık inşası bulunmasına karşın, nesep/soy bağı ilişkisinin toplumsal ve dini vurgulara sahip olmasıyla açıklamak mümkündür. Ayrıca kurum vb. yerlerden bir başkasının çocuğunu almak yerine, aynı kanı taşıyan, anne babanın kimliğinin belli olduğu bağlantılara dikkat edilir.

Evlat edinme konusunda, aynı zamanda bu çalışmanın amacını oluşturan bir diğer soru kardeşler arasındaki çocuk dolaşımının ardında yatan temel motivasyonun ne olduğudur. Alan verilerinde tüm örnek vakalar, kardeşler arasındaki eşitsiz güç (ekonomik) ilişkilerine işaret etmiştir. Ancak bu biyolojik ebeveynlerin, kimi istisnalar dışında, çocuk dolaşımında maddi bir kazançları olduğu anlamına gelmez. Çünkü evlat verme temelde yoksulluk ile baş etme strateji olarak görülmez, zira ailenin ekonomik durumu ne olursa olsun bir çocuğun biyolojik ilişkiye sahip olduğu aile içinde büyümesi toplumsal "normal"e işaret eder. Dolayısıyla ekonomik olarak güçlü olan aile sadece çocuğu talep etme gücüne sahip olur. Böylece ekonomik güç hem talep etme hem de çocuğun daha iyi koşullarda yetişmesini sağlar.

Kardeşler arasındaki çocuk dolaşımının ardındaki bir diğer motivasyon ise soyun devamlılığı, miras aktarımı gibi bağlamlardaki sorunların çözümünde akrabalığın zorlayıcı etkisidir. Her ne kadar, biyolojik ebeveynler, özellikle anneler, çocuklarını vermektense yana

olmasalar da çocuk aynı zamanda evliliğin sürdürülmesini de sağladığından çoğu zaman bu talebi geri çeviremez.

Son olarak evlat edinme hem bir ailenin inşa edilmesini ve işleyişini hem de akrabalık ilişkilerinin bu birimin işleyişi nasıl desteklediğini ortaya koyar. Akrabalık bir ailenin kurulmasından sürdürülmesine, çocuksuzluk özleminin giderilmesi gibi çok sayıda bağlamda önemli işlevler üstlenmektedir.

Kaynakça

- Berman, E. (2014). Holding On: Adoption, Kinship Tensions, and Pregnancy in the Marshall Islands. *American Anthropologist*, 116(3), 578-590.
- Duran, R. (2021). Türkiye Aile Yapısında Evlat Edinme Üzerine Bir Değerlendirme. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları*, 5(1), 19-31.
- Gökçe, H. (2017). Bir Sosyal Politika Olarak Evlat Edindirmenin Toplumsal Direnç Kaynakları. *Uluslararası Beşerî ve Sosyal Bilimler İnceleme Dergisi*, 1(1), 19-38.
- Fioole, J. C. C. M. (2014). Give Me Your Child: Adoption Practices in a Small Moroccan Town. *The Journal of North African Studies*, 20(2), 247-264.
- Gezgin, Y. E. (2021). İslam Hukuku Perspektifinden Eşcinsel Bireylerin Çocuk Edinme/Sahip Olma Problemi. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 37, 215-236.
- Goody, J. (1969). Adoption in Cross-Cultural Perspective. *Comparative Studies in Society and Histories*. 11(1), 55-78. doi.10.1017/S001047500005156
- Holly, L. (2016). *Antropolojinin Akrabalık Yaklaşımları*. (Çev. Çağlar Enneli). Ankara: Heretik.
- Howel, S. (2009). Adoption of the Unrelated Child: Some Challenges to the Anthropological Study of Kinship. *Annual Review of Anthropology*, 38(1), 149-166.
- Jones, C. ve Hackeet, S. (2021). Redefining Family Relationships Following Adoption: Adoptive Parents' Perspectives on the Changing Nature of Kinship between Adoptees and Birth Relatives. *The British Journal of Social Work*, 42(2), 283-299.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1981). *Çocuğun Değeri: Türkiye'de Değerler ve Doğurganlık*. Boğaziçi Üniversitesi, İdari Bilimler Fakültesi.
- Kasapoğlu, A. (2019). Türkiye'de Aile Yapısı. *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı* içinde. Atatürk Üniversitesi.
- Kenny, Michael G. ve Smille, K. (2015). *Antropolojiye Giriş-Kültür ve Mekân Hikayeleri*. (Çev. Soner Torlak). Ankara: Dipnot
- Leinaweaver, J. (2018). Adoption. *Cambridge Encyclopedia of Anthropology*, <https://www.anthroencyclopedia.com/entry/adoption#wrapped-content> [Erişim tarihi: 06.07.2021].
- Logan, J. (2013). Contemporary adoptive kinship: a contribution to new kinship studies. *Child and Family Social Work*, 18, 35-45.
- Özbay, F. (2012). Özbay "Evlerde Elkızları. Cariyeler, Evlatlıklar, Gelinler". L. Davidoff - *Feminist Tarihyazımında Sınıf ve Cinsiyet*. (Yayına hazırlayan: A. Durakbaşa) İstanbul: İletişim.
- Özbay, F. (1999). *Türkiye'de Evlatlık Kurumu: Köle mi Evlat mı?* İstanbul: Boğaziçi.
- Sahlins, M. (2014). *Akrabalık Nedir, Ne Değildir?* (Çev. Asena Pala). Ankara: Dipnot.

- Sarı, T. (2014). *Öznellik Kapasitesi Bağlamında Biyolojik Annelik: Üremeye Yardımcı Teknolojileri Kullanan Kadınların Deneyimleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi.
- Silk, J. B. (1980). Adoption and Kinship in Oceania. *American Anthropologist*, 82(4), 799-820.
- Şahbaz, M. (2019). Eski Türk Devletlerinde Aile ve Evlat Edinme (Tutuncu Oğul) Meselesi. *Tarih Okulu*, 39, 248-265.
- Terrell, J. ve Modell, J. (1994). Anthropology and Adoption. *American Anthropologist*, New Series, 96(1), 155-161
- Wegar, K. (2000). Adoption, Family Ideology, and Social Stigma: Bias in Community Attitudes, Adoption Research, and Practice. *Family Relations*, 49(4), 363-369.
- Weismantel, M. (1995). Making Kin: Kinship Theory and Zumbagua Adoptions. *American Ethnologist*, 22(4), 685-704.
- Yıldız, L. vd. (2015). *Evlat Edinme Süreci İçerisinde Yer Alan Ailelerde Yalnızlık*. Sosyal Hizmet Sempozyumu 26-28 Kasım-Tam Metin Bildiriler, Celal Bayar Üniversitesi, 111-118.